

Ewelina Słotwińska-Roslanowska

Szkoła Główna Handlowa
Kolegium Analiz Ekonomicznych
Instytut Statystyki i Demografii
Zakład Demografii
roslanowska@gmail.com

ZMIANA DEMOGRAFICZNEGO MODELU RODZINY A EWOLUCJA PRAWA RODZINNEGO W KONTEKŚCIE KOHABITACJI W EUROPIE

Streszczenie: Od ponad pół wieku Europa doświadcza zasadniczych zmian demograficznych. Wiele z tych zmian dotyczy rodziny, w tym sposobu jej formowania. Wśród przyczyn stopniowego odchodzenia od małżeństwa na rzecz związków partnerskich demografowie wskazują m.in. zmiany kulturowe zachodzące w społeczeństwach europejskich. Rzadko natomiast jako czynnik wpływający na zachowania jednostki traktuje się kontekst instytucjonalny, w tym stopień rozwoju uregulowań prawnych w zakresie związków innych niż małżeńskie. W artykule opisano ewolucję zmian w prawie rodzinnym w odniesieniu do związków partnerskich oraz porównanie rozwiązań w państwach, w których regulacje dotyczące takich związków są najpełniejsze (tj. w Holandii i Francji). W ostatniej części artykułu omówiono również regulacje obowiązujące obecnie w Polsce (stan prawny na 30 czerwca 2014 r.).

Słowa kluczowe: formowanie rodziny, kohabitacja, prawo rodzinne.

Wprowadzenie

Od ponad pół wieku Europa doświadcza zasadniczych zmian demograficznych. Wiele z tych zmian dotyczy rodziny. Poza istotnym ograniczeniem dzieciności przemianie podlega także forma rodziny. Kohabitacja staje się coraz popularniejsza, a wstąpienie w związek małżeński nie jest już postrzegane jako warunek posiadania dziecka [Kotowska, 2005]. I choć wzrost popularności związków nieformalnych oraz wzrost odsetka urodzeń w tych związkach – stanowiący niejako wskaźnik popularności innych niż małżeństwo form rodziny –

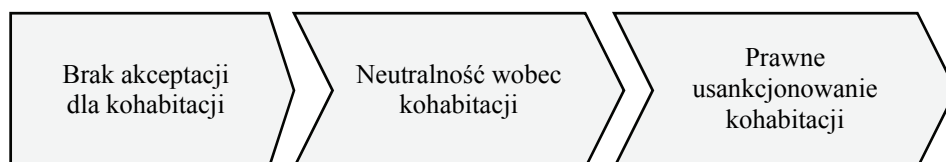
można zaobserwować właściwie w każdym państwie w Europie, nasilenie tych zjawisk jest bardzo różne. Dość homogeniczne w zakresie odsetka urodzeń pozamałżeńskich są kraje skandynawskie (ponad 40%), bardzo zróżnicowana jest natomiast sytuacja w Europie Zachodniej (od ok. 9% w Szwajcarii, 20% w Holandii czy Hiszpanii do ponad 40% we Francji) [Castro-Martin, 2010].

Wśród przyczyn stopniowego odchodzenia od małżeństwa na rzecz związków partnerskich demografowie wskazują bardzo często na zmiany kulturowe zachodzące w społeczeństwach europejskich [Lesthaeghe, 2010; van de Kaa, 2001], a nawet chęć maksymalizacji pomocy w ramach świadczeń rodzinnych [Carlton i in., 2004]. Rzadko natomiast jako czynnik wpływający na zachowania jednostki traktuje się kontekst instytucjonalny, w tym stopień rozwoju uregulowań prawnych w zakresie związków innych niż małżeńskie.

Celem niniejszego artykułu jest nakreślenie ewolucji zmian w prawie rodzinnym w odniesieniu do związków partnerskich oraz porównanie rozwiązań w państwach, w których regulacje dotyczące takich związków są najpełniejsze. W ostatniej części artykułu przedstawiona zostanie również regulacja obowiązująca obecnie w Polsce.

1. Kohabitacja – ewolucja podejścia

Coraz częstsze formowanie związków partnerskich – nie tylko jako związków na próbę poprzedzających małżeństwo, ale również jako docelowej formy rodziny – spowodowały, iż prawodawcy zaczęli dostrzegać konieczność uregulowania praw i obowiązków osób żyjących w związkach partnerskich. Brak akceptacji dla kohabitacji, widoczny jeszcze w pierwszej połowie XX w., zastępowała powoli neutralność wobec par współzamieszkujących, a dopiero lata 70. przyniosły stopniowy rozwój uregulowań w zakresie związków partnerskich. Warto również zauważyć, że część państw rozwijała regulacje dotyczące związków partnerskich, mając na uwadze zarówno związki osób tej samej płci, jak i związki heteroseksualne (np. Holandia), inne zaś wprowadzały do obrotu prawnego normy, które z założenia dotyczyć miały głównie związków homoseksualnych (np. Francja).

Rys. 1. Ewolucja zmian wobec kohabitacji w Europie

Źródło: Opracowanie własne.

Większość systemów prawnych połowy XX w. była neutralna wobec związków partnerskich. Istniały jednak państwa, w których wspólne zamieszkiwanie osób pozostających w związku było karalne (Włochy – do 1968 r., Niemcy – do 1970 r. i Norwegia – do 1972 r.) [Perrelli-Harris i Gessen, 2012].

„...anybody who, despite the warning by the prosecution, continues to live together with the person of the opposite sex in an indecent relationship which causes public indignation...”

Definicja kohabitacji jako czynu zabronionego w kodeksie karnym Norwegii

I choć kary za wspólne zamieszkiwanie osób pozostających w faktycznym związku nie były zwykle egzekwowane, sam fakt uznawania kohabitacji za przestępstwo wskazywał na brak akceptacji dla tego zjawiska.

Konieczność uregulowania relacji pomiędzy osobami żyjącymi razem i niebędącymi krewnymi zaczęto dostrzegać już w latach 60. Celem wprowadzanych stopniowo regulacji była przede wszystkim chęć unormowania powiązań majątkowych między partnerami, w tym kwestii dziedziczenia; nie bez znaczenia była również chęć zrównania sytuacji prawnej dziecka małżeńskiego z dzieckiem, którego rodzice nie pozostawali w związku małżeńskim [Bradley, 2001].

W wielu państwach okresem poprzedzającym wprowadzenie do obrotu prawnego regulacji dotyczących związków partnerskich była neutralność wobec kohabitacji. Neutralność ta charakteryzowała się z jednej strony brakiem uregulowań dotyczących związków partnerskich, z drugiej zaś dostrzeganiem w orzecznictwie sądowym, komentarzach do aktów prawnych czy wystąpieniach publicznych polityków i prawników faktu pozostawania przez stronę w związku innym niż małżeński.

Tabela 1. Stwierdzenia obrazujące dostrzeganie kohabitacji jako zjawiska i stosunek do niego

Wielka Brytania, 1965	„A man and a woman who live together outside marriage are not prosecuted under the law but they are not protected by it”.
Szwecja, Minister of Justice, 1969	„New legislation ought as possible to be neutral in relation to the different forms of living together and different moral views”.
Niemcy, Federal Constitutional Court, 1983	„The Court strongly emphasizes the importance of marriage, but the Basic Law demands our acceptance of a parental decision to forego the union of marriage”.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Bradley [2001].

Pierwsze regulacje dotyczące związków partnerskich pojawiły się w Europie pod koniec XX w. Ustawy regulujące prawa i obowiązki oraz status związków partnerskich pojawiały się kolejno w Szwecji (ustawa z 1987 r., istotnie znowelizowana w 1995 r.), Holandii (1997), Francji (1999), Danii (2000), Niem-

czach (2001), Wielkiej Brytanii (2005), Słowenii i Czechach (2006), Szwajcarii i na Węgrzech (2007) oraz w Irlandii (2011).

I choć związek partnerski, który stanowi niejako alternatywę dla małżeństwa, jest obecnie usankcjonowany prawnie w wielu państwach Europy, zakres uregulowań w tym zakresie jest bardzo różny. W niektórych systemach prawnych (np. w Danii, Finlandii, Norwegii) związek partnerski – choć rozpoznany prawnie – w zakresie uprawnień partnerów skupia się głównie na aspekcie majątkowym (dziedziczenie), w innych zaś dochodzi do niemal całkowitego zrównania statusu związku partnerskiego z małżeństwem (Holandia). Osobliwe rozwiązanie w tym zakresie występuje we Francji, gdzie ustawa o związkach partnerskich – *Pacte Civil de Solidarite* (PACS) – wprowadza jedynie bardzo ogólne ramy dla uprawnień partnerów, szczegółowe rozwiązania zaś są przedmiotem umowy pomiędzy nimi [Bradley, 2001].

Niezależnie jednak od stopnia złożoności regulacji prawnych w zakresie związków partnerskich bezsprzecznym jest fakt, iż samo zawarcie związku, podobnie jak jego rozwiązanie, są znacznie mniej sformalizowane niż w przypadku małżeństwa.

2. Kohabitacja vs. małżeństwo w Holandii

Systemem prawnym, który w największym stopniu zrównuje uprawnienia partnerów z prawami małżonków, jest system holenderski. Kompleksowe rozwiązania prawne w zakresie związków partnerskich pojawiły się w Holandii w 1997 r. (*Law on Registered Partnership – Ustawa o związkach partnerskich*), ale szczegółowe rozwiązania przyznające partnerom wybiórcze, choć istotne uprawnienia pojawiły się znacznie wcześniej (np. w 1980 r. Holandia wprowadziła możliwość wspólnego rozliczania podatku przez partnerów) [Bradley, 2001].

Tabela 2. Podobieństwa i różnice pomiędzy małżeństwem a związkiem partnerskim w Holandii

Małżeństwo vs. związek partnerski w Holandii	
Podobieństwa	<ul style="list-style-type: none"> – ograniczenie wieku osób wstępujących w związek (18+) – brak możliwości zawarcia związku przez krewnych – obowiązki osobiste (świadczenie pomocy itp.) oraz finansowe (utrzymanie, alimentacja) między partnerami – domniemanie wspólności majątkowej – dziedziczenie
Różnice	<ul style="list-style-type: none"> – brak domniemania ojcostwa – łatwość rozwiązania związku partnerskiego – związek partnerski jest instytucją dostępną zarówno dla par heteroseksualnych, jak i homoseksualnych

Źródło: Opracowanie własne.

Warto podkreślić, że dość osobliwym – występującym bardzo rzadko w prawie dotyczącym związków partnerskich – rozwiązaniem, które w istotny sposób upodabnia holenderski związek partnerski do małżeństwa, jest zrównanie związków partnerskich i małżeństw w obszarze obowiązków osobistych względem partnera/małżonka. Osoby pozostające w związku (niezależnie, czy jest to małżeństwo, czy związek partnerski) zobowiązane są świadczyć sobie nawzajem utrzymanie, pomoc i opiekę. W świetle tak istotnych obowiązków partnerów zdziwienie budzi brak istnienia domniemania ojcostwa w przypadku dzieci urodzonych z rejestrowanych związków partnerskich – ojciec dziecka każdorazowo zmuszony jest dokonać aktu uznania dziecka.

Regulacje prawne w zakresie związków partnerskich od początku ich wprowadzenia miały służyć zarówno parom heteroseksualnym, jak i parom osób tej samej płci.

3. Kohabitacja vs. małżeństwo we Francji

Nietypowe rozwiązanie – oparte na dowolnej treści (zakresie) umowie cywilnoprawnej pomiędzy małżonkami – przewidziała dla związków partnerskich w swoim systemie prawnym Francja. O ile bowiem francuski kodeks cywilny przewiduje dla małżeństwa zasady bezwzględnie obowiązujące (zarówno w zakresie możliwych ustrojów majątkowych, dziedziczenia, jak i praw i obowiązków małżonków), o tyle przyjęty w 1999 r. *Pacte Civil de Solidarite* (PACS) wprowadza jedynie szerokie ramy prawne dla związków partnerskich. Prawa i obowiązki stron reguluje szczegółowa umowa, w której partnerzy określają swoje prawa i obowiązki.

Od treści tej umowy zależy zarówno zakres dziedziczenia po partnerze, ustrój majątkowy w związku (w razie niezawarcia w umowie uregulowań dotyczących ustroju majątkowego pomiędzy partnerami występuje rozdzielność majątkowa), jak i zakres praw i obowiązków (również osobistych) partnerów. Podobnie jak w przypadku małżeństwa, w związek partnerski mogą wstąpić jedynie osoby pełnoletnie (tj. takie, które ukończyły 18. rok życia), warunkiem jest również nieistnienie między partnerami pokrewieństwa. Prawo (podobnie jak w Holandii) nie zakłada ojcostwa partnera w odniesieniu do dzieci urodzonych w zarejestrowanym związku partnerskim. Partnerzy nie mają również prawa do wspólnej adopcji dzieci.

PACS miał co do zasady stwarzać możliwość sformalizowania związku osób tej samej płci, jednak praktyka w tym zakresie okazała się zupełnie inna. Obecnie ponad 90% związków partnerskich to związki heteroseksualne [Perrelli-Harris i Gessen, 2012].

4. Związki partnerskie w Polsce

Polskie prawo nie przewiduje możliwości sformalizowania związku w innej formie niż małżeństwo. I choć kilkakrotnie już w ciągu ostatnich kilku lat próbowano uchwalić regulacje normujące związki partnerskie¹, ustawa taka nigdy nie weszła w życie.

Brak regulacji powoduje, że będące w związku osoby, które nie są małżonkami, borykają się w życiu codziennym z wieloma problemami – z punktu widzenia prawa traktowane są jak osoby obce względem partnera. I choć możliwe jest upoważnienie partnera do właściwie każdej czynności prawnej (pełnomocnictwo ogólne lub szczegółowe), brak jest rozwiązań systemowych w razie sytuacji nagłych (wypadek, pobyt w szpitalu itp.). Osoby kohabitujące nie mają prawa do wspólnego rozliczania podatku, nie dziedziczą po sobie z mocy prawa, nie mają prawa do współdecydowania o partnerze (w tym np. o sposobie jego leczenia). Co prawda kodeks cywilny przewiduje możliwość zawarcia konkubentkiej umowy majątkowej, ale zakres jej uregulowania oraz niska świadomość prawna w Polsce powodują, iż rozwiązanie to stosowane jest niezwykle rzadko. Każda czynność prawna dokonana między partnerami traktowana jest przez polskie prawo analogicznie do czynności pomiędzy osobami obcymi – partnerzy nie korzystają z preferencji podatkowych (np. zwolnienie z podatku od spadku i darowizn) ani z ulg (możliwość wspólnego rozliczania podatku). Wzajemne reprezentowanie swoich interesów możliwe jest jedynie na zasadach ogólnych, tj. na mocy pełnomocnictwa.

Fakt, że prawodawstwo nie rozpoznaje związków partnerskich w kontekście praw partnerów nie oznacza jednak, iż ustawodawca nie rozpoznaje związków partnerskich (konkubinatu) w ogóle. Szereg ustaw – nie wprowadzając pojęcia partnera – dostrzega inną niż małżeństwo formę rodziny, a przykładem tutaj mogłaby być konieczność uwzględnienia dochodu partnera w kontekście ubiegania się o świadczenia rodzinne (w tym tzw. becikowe). Konkubent co prawda nie może liczyć na rentę po zmarłym partnerze, ale będzie miał prawo do pieniędzy zgromadzonych na koncie emerytalnym w OFE, jeśli jego partner wskazał go jako uprawnionego.

I chociaż polskie prawo bez wątpienia preferuje rodzinę opartą na małżeństwie [por. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, art. 10,

¹ Pierwszy projekt ustawy o związkach partnerskich (uchwalony przez Senat) trafił do Sejmu w 2004 r. – nie został jednak wprowadzony do porządku obrad. Inny, wypracowany w szerokich konsultacjach społecznych, poselski projekt ustawy regulującej prawa i obowiązki partnerów został przedstawiony w Sejmie w 2013 r. i został odrzucony po pierwszym czytaniu.

23, 27, 91], odmawiając konkubentom wielu uprawnień nabywanych jedynie poprzez zawiązanie związku formalnego (małżeństwa), należy jednoznacznie podkreślić, że fakt zalegalizowania związku nie wywiera właściwie żadnego wpływu na pozycję dziecka, którego dobro niezależnie od okoliczności winno stanowić i stanowi dobro najwyższe. Stan cywilny rodziców, podobnie jak fakt wspólnego ich zamieszkania, nie wpływa zasadniczo na zakres ich władzy rodzicielskiej oraz uprawnień w relacji do biologicznych dzieci.

Podsumowanie

Jak wynika z powyższych rozważań, wprowadzenie do systemu prawnego pojęcia związku partnerskiego nie jest powszechne, a stopień rozwoju regulacji prawnych normujących związki partnerskie w Europie jest bardzo zróżnicowany. Rozwój prawa w tym zakresie w poszczególnych krajach odzwierciedla często lokalne priorytety lub stanowi odpowiedź na zmiany zachodzące w społeczeństwie. Unifikacji nie sprzyja również fakt, iż zagadnienia dotyczące związków partnerskich osób różnej płci nie są przedmiotem dyrektyw europejskich (w tym tzw. dyrektywy równościowej).

Rozważając wprowadzenie do obrotu prawnego nowej formy związku – niejako konkurencyjnego dla małżeństwa – związku partnerskiego, warto wziąć pod uwagę oczekiwania społeczeństwa w tym zakresie. Przeprowadzone w 2013 r. badania sondażowe realizowane przez CBOS wskazują, że wprowadzenia norm prawnych regulujących związki partnerskie heteroseksualne oczekuje 85% badanych [CBOS, 2013]. W tym samym czasie jedynie co trzeci respondent wskazywał na zasadność uregulowania związków osób tej samej płci.

Należy jednak wyraźnie podkreślić, że samo wprowadzenie do ustawy definicji związku partnerskiego nie jest wystarczające. Chcąc rzeczywiście unormować kwestie innych niż małżeństwo związków formalnych, należy wprowadzić zmiany w wielu ustawach i innych aktach prawnych – zarówno tych odnoszących się bezpośrednio do rodziny (np. kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawa o świadczeniach rodzinnych), jak i tych pozornie niezwiązanych z rodziną (tj. np. kodeks cywilny, ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawa o emeryturach i rentach z funduszu ubezpieczeń społecznych). Inicjatywa ustawodawcza dotycząca związków partnerskich powinna być zatem spójną koncepcją szerokich zmian, które wprowadzają nową formę zalegalizowanego związku – nową formę rodziny.

Literatura

- Bradley D. (2001), *Regulation on Unmarried Cohabitation in West-European Jurisdictions – Determinants of Legal Policy*, „International Journal of Law, Policy and the Family”, No. 15.
- Carlson M., Garfinkel I., McLanahan S., Mincy R., Primus W. (2004), *The Effects of Welfare and Child Support Policies on Union Formation*, „Population Research and Policy Review”, No. 23.
- Castro-Martin T. (2010), *Single Motherhood and Lone Birthweight in Spain: Narrowing Social Inequalities in Health?* „Demographic Research”, No. 22(27).
- CBOS (2013), *Związki partnerskie – za czy przeciw?* „CBOS News”.
- Kaa D. van de (2001), *Postmodern Fertility Preferences: From Changing Value Orientation to New Behavior*, „Population and Development Review”, No. 27 (supp.).
- Kotowska I.E. (2005), *Przemiany rodziny: Polska a Europa* [w:] I. Wóycicka (red.), *Szanse na wzrost dzietności – jaka polityka rodzinna. Polskie Forum Strategii Lizońskiej – Niebieskie Księgi 2005*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa-Gdańsk.
- Lesthaeghe R. (2010), *The Unfolding Story of the Second Demographic Transition*, „Population and Development Review”, No. 36.
- Perrelli-Harris B., Gessen N. (2012), *How Similar are Cohabitation and Marriage? Legal Approaches to Cohabitation across Western Europe*, „Population and Development Review”, No. 38(3).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Dz.U. 1964, nr 9, poz. 59.

CHANGES OF THE FAMILY MODEL AND THE PROGRESS OF LEGAL REGULATION ON UNMARRIED COHABITATION IN EUROPE

Summary: Since more than 50 years we can observe significant changes in family formation and development in Europe. The changes are usually explained stressing the role of cultural factors and the level of development of institutional context – i.a. the legal norms concerning different forms of unions is often neglected. The article presents the progress of statutory regulation of extra-marital cohabitation in Europe as well as the providing the description of the most advanced legal systems concerning registered partnership (France and the Netherlands). The regulation in Poland is also mentioned.

Keywords: family formation, cohabitation, family law.